

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
Giriş.....	15

TÜRKÇENİN GENEL NİTELİKLERİ

1- Türkçenin Ses Özellikleri.....	21
2- Türkçenin Yapısı, Türetme Gücü	26
3- Türkçenin Sözdizimi (Syntax) Açısından Özellikleri.....	39

TÜRKÇENİN ANLAM YAPISI VE ANLAM ÖZELLİKLERİ

1- Türkçenin Sözcük Varlığının Anlam Açısından Başlıca Özellikleri	49
2- Türkçenin Kavramlar Dünyası.....	53
a) Eski Türkçe Dönemi ve Sonrası.....	53
b) Eski Anadolu Türkçesi.....	58
c) Türkiye Türkçesi.....	62
ç) İkilemeler.....	70
d) Anadolu Ağızları.....	74
e) Somut Kavramlar.....	77
f) Soyut Kavramlar.....	83

ANLAM OLAYLARINA SÖZ SANATLARINA TANIK ÖRNEKLER

1- Dilde Benzetme ve Benzetme Örnekleri.....	91
2- Dilde Aktarmalar ve Aktarma Örnekleri.....	97

a) Deyimler ve Deyimlerde Aktarmalar.....	98
b) Somutlaştırma ve Türkiye Türkçesindeki Örnekleri.....	99
c) Anadolu Ağızlarında Somutlaştırma.....	119
ç) Türkiye Türkçesinde Öteki Deyim Aktarmaları.....	131
d) Anadolu Ağızlarında Öteki Deyim Aktarmaları.....	136
e) Ad Aktarması ve Türkiye Türkçesindeki Örnekleri.....	140
f) Anadolu Ağızlarında Ad Aktarması.....	144
3- Deyimlerde Nükteli Anlatım Eğilimi ve Türkiye Türkçesindeki Örnekleri.....	146
Anadolu Ağızlarının Deyimlerinde Nükteli Anlatım Eğilimi.....	150
4- Atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Örnekleri.....	157
Anadolu Ağızlarında Atasözleri.....	164

KALIP SÖZLER

Kalıp Sözler ve Türkçedeki Örnekleri	177
Hayır Dualar, Beddualar	183

BİLMECELERİMİZ

Bilmecelerimizden Seçilmiş Örnekler	193

MANİLERİMİZ

Manilerimizden Seçilmiş Örnekler.....	203

YABANCI DİLLERİN BASKISINA KARŞI

TÜRKÇENİN GÜCÜ	213
KAYNAKÇA (Kısaltmalarla)	217

ÖNSÖZ

Bu benim anadilim bir denizdir; derinliğiyle, gözün erişemeyeceği genişliğiyle, sınırsız gücü, güzellikleriyle... Dibinde gün görmemiş inciler yatar; üstünde binbir rengin çalkantısı var.

Bu benim denizim Türk insanının içliliğinin, duyma, düşünme gücünün, dünyayı görüşünün en iyi yansıtıcısıdır; onun çektiklerini, duyduklarını, özlediklerini dile getirir. Türkçeye eğiliniz, tek tek sözlerine bakınız; onlarda Türkün bilgeliğini göreceksiniz, yüzyıllar boyunca doğayla içiçe geçen yaşamını öğrenecek, sevgisini, yaradılışının yüksek değerlerini sezinleyecek, bu sözlerin birçoğunda şiir tadı bulacaksınız. Bunların yanı sıra insana, doğaya, yaşama ilişkin binlerce gözlem çıkacak karşınıza...

Deyimlerimize eğiliniz; onları başka dillerin deyimleriyle karşılaştırınız: Bambaşka bir anlatımla taptaze, canlı benzetmelerle, değişik imgelerle karşılaşacak, anlatımı, açıklanması güç duyguların, belirtilmesi zor durumların bir çırpıda kuruluveren bir sahne üzerinde ortaya konduğunu göreceksiniz. Burada yalnızca birkaç örnek üzerinde durmakla yetinelim:

Bir kadının, bir kimse ve özellikle bir yuva için çok büyük bir özveri göstermesi, büyük sıkıntılara katlanması, uzun bir süre çeşitli zorluklara göğüs germesi Türkçede **saçını süpürge etmek** deyimiyse anlatılır ki, böylesine kısa ve güçlü bir anlatım, ancak Türkçenin somutlaştırma eğilimi ve Türkün imge gücüyle açıklanabilir, sanıyoruz. Yeteneklerini, olanaklarını göz önünde bulundurmaksızın kendini büyük ve güçlü görüp yapılan bir

işe katılmayı anlatan **total eşekle kervana karışmak** deyimini de belli bir durumu canlandırarak dile getiren bir sözdür. **Körler mahallesinde ayna satmak** ya da **Müslüman mahallesinde salyangoz satmak** gibi çok özgün sözler de insanoğlunun, dünyanın her yerinde rastlanan çeşitli tutum ve davranışlarını, ilgi çekici benzetmelere başvurarak, adeta sahneye koyarak, somutlaştırarak anlatan deyimlerdir. Anadolumuzda, çoğumuzun duymadığı, bilmediği böylesine nice güzel sözler, özgün anlatım örnekleri vardır.

Yazı dilimizde ve Anadolu ağızlarındaki kimi sözlerin, deyimlerin, hatta kimi bitki adlarının, yıllar yılı okunup belenmiş nice şiirlerden daha güçlü olduğu, Türk insanının anlatım gücünü, buluş ve nüktelerini nasıl kısa yoldan ve içtenlikle ortaya döküverdiği eskiden beri ilgimi çekmiştir.

Alman dilinin ve yazınının önde gelen kurucularından Jacob Grimm'in, dünyanın neresinde, hangi toplumda olursa olsun, halk şiirini "doğal şiir", kültürlü kimselerin yazdıklarını da "yapma şiir" sayması¹ bütün bütün haksız değildir. Halk şiiriyle, özellikle manilerimizle deyim ve atasözlerinin kaynağı aynıdır; bunların tümünü aynı kaynağın ürünleri sayabiliriz. Çoğunlukla aynı söz sanatlarından yararlanan, dilimize mal olmuş bu öğeleri birarada gözden geçirmek doğru olur, diye düşünüyoruz.

Türkün şiirine, manisine, türküsüne giderseniz duygunun en incisini, söyleyişin en yücesini, en içten anlatımla size tattırdığını görürsünüz. Hem de yavaştan, belli etmeden, kolayca...

Türkülerimize kulak veriniz, şurada burada kulağımıza çalınan basit ama özgün ezgileri güçlendiren, içtenlik dolu dizele-re... Kışı soğuk, yazı sıcak geçen, yazın dereleri çekilip yeşilleri

1) Gedanken, wie sich die Sagen zur Poesie und Geschichte verhalten, 1808 (Kleinere Schriften, yay. K. Müllenhoff, I. Berlin, 1864).

sararan kuru Orta Anadolu'nun kavruk insanı, duygusunu nasıl güçlü bir anlatımla dile getiriyor:

*Güvercin uçuverdi Güvercinim uyur mu?
Kanağın açıverdi Çağırsam uyanır mı?
Elođlu deđil mi Sen orada ben burda
Sevdim de kaçıverdi Buna can dayanır mı?*

Önce güvercinden, onun kanağından söz eden halk ozanı –halk şiirimizin birçok örneğinde olduğu gibi– birdenbire, hiç beklenmedik bir anda yüreğinin yangınına ortaya döküveriyor. Uçuveren güvercinle kaçıveren sevgili birbiriyle ilişkiye sokuluyor; zihinde çizilen güvercin imgesi, onun uçuverişi, kaçıp giden sevgilinin elden gidişini dile getiriyor; uzak çağrışımlarla bizde güvercin gibi hafif, yumuşak, ılık duygular uyandırıyor.

İkinci dörtlükte uyuyan güvercin imgesi, çağrılrsa uyanıp uyanmayacağı sorusu ve “Sen orada ben burda” yargısının ardından özlü, güçlü “Buna can dayanır mı?” sorusu yine duygulara kapı açıyor.

Aynı güvercin imgesi şu Elazığ türküsünün dörtlüğünde aynı zamanda içten, cüretsiz bir dileği de yansıtıyor:

*Kövenđin yollarında
Çimeydim göllerinde
Bir çift güvercin olsam
O yarin kollarında...*

Niceleri var daha bunların, bilinen bilinmeyen, duyulan duyulmayan... Bu kitap, işte Türkçenin bu yönlerini gözler önüne sermeye çalışıyor.

Türkçenin zenginlikleri elbette, yalnızca bu kitapta verilen örneklerle ortaya konabilecek kadar sınırlı değildir. VIII. yüzyıldan bu yana, değişik dönemlerde, Asya ve Avrupa'nın birçok yöresinde yayılıp lehçe ve ağızlarıyla tükenmez bir hazine oluşturan Türkçenin gücü, geniş kapsamlı araştırmalarla, derlemeler ve bu derlemelerden elde edilecek gereçlerin başka dillerin sözcükleriyle karşılaştırılmasıyla yeterince sergilenebilir. Biz burada Türkiye Türkçesinin bugününü temel alarak böyle bir çalışmaya başlamayı denedik. Dileğimiz, bu yoldaki çabaların sürdürülmesidir; burada verdiklerimiz, Türkçe denizinden birkaç damladır ancak...

Bu ilk denemeye, ilgi ve çalışma alanları dilcilik olmayan kimselerin Türkçenin gücünü tanımalarına, dilimizin zenginliğine inanmalarına yardımcı olmayı amaçladık. Bu kitaba alınmayan daha binlerce örneği, ayrıca, Türk dilinin sözdizimi özellikleri nedeniyle kazandığı güçlü anlatım yollarını ileride ele almayı düşünüyoruz.

Doğan AKSAN
Ankara, Ekim 1986

8. BASIMIN ÖNSÖZÜ

Türkçenin gücünü ve zenginliğini ortaya koymayı amaçlayan bu kitabın 6. basımı, anadilimizin genel nitelikleri ve kendine özgü anlatım yolları konusunda birtakım eklemelerle yayımlanmıştı. Aynı eklemelerle basılan 7. basımdan sonra, elinizdeki bu 8. basıma geçilirken yeni eklemelere olanak bulunamamış, ancak Bilgi Yayınevi'nce basılan "Anadilimizin Söz Denizinde" (2002) adlı kitabımızda Türkçenin sözcüklerindeki sözcükler, ikilemeler, atasözleri ve terimler üzerinde, geçmişe de uzanan geniş açıklamalara yer verilmiştir. Bu bakımdan okurlarımız, bu çalışmadan da, "Türkçenin Gücü"nü bütünleyen bir kitap olarak yararlanabilirler.

Ülkemizde anadili bilincinin yerleşmesi, Türkçemizin kimilerince göz ardı edilen gücünün ve zenginliğinin, özellikle genç kuşaklarca gözlemlenerek yeterince algılanabilmesi amacıyla, 1986'da yazılan bu kitabın 8. basıma ulaşabilmesi, Türkçeye gönül veren yazarının da mutluluğu olmuştur.

Doğan AKSAN
Ankara, 1 Eylül 2003

GİRİŞ

İnsanoğlunun dili, yalnız, onun konuşabilmesi, düşündüğünü başkalarına iletebilmesi demek değildir. Dil dediğimiz düzen insanın gözüdür, beynidir; düşüncesi, ruhudur. Ama insan beyninin nasıl gizli yönleri, bilinmeyen noktaları varsa, dilin de çözümlenemeyen, apaçık ortaya konamayan birçok yönü vardır. Özellikle işleyişi, ruhla, mantıkla olan ilişkisi açısından.

Beynin bu gizliliklerine karşın her dil, evreni, doğa olaylarını, duygu ve düşünceleri, insanlar arasındaki ilişkileri kendince, kendine yeterli bir biçimde anlatır; açığa vurmaya yarar. Bu nedenle dilbilimciler genellikle “yoksul” ya da daha doğrusu “ilkel dil” olarak nitelenebilecek bir dilin varlığından söz etmezler. Ancak bir dili konuşan toplum günümüzün her türlü uygarlık gelişmelerinden uzak bulunuyor, örneğin Afrika’nın güç ulaşılan, balta girmemiş ormanlarla kaplı bölgesinde ya da Okyanusya’nın insan gözünden uzak bir adasının içlerinde yaşıyorsa, onun dilinde insanoğlunun bugün tanıdığı, uygarlığa ilişkin kavramlar (uçak, telefon, teleks, uydu... gibi) bulunamayacağı için dili de bir bakıma, gelişmemiş sayılabilir. Hele bu diller yalnızca “konuşulan dil” olarak kalmış, şiirler, destanlar, tarih kitapları, kısacası yazılı ürünler vererek bir kültür diline dönüşmemişse, elbette bu dilin yoksulluğundan söz edilebilir. Özellikle soyut kavramlar, düşünce ve ruha dayanan konuların karşılıkları açısından bu gibi dillerin zengin sayılmalarına olanak yoktur.